**ARAP EDEBİYATINDA MUCÛN (MÜSTEHCEN) ŞİİRLERİ VE
ŞAİRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**
Obscene Poems in Arabic Literature and A Study on Their Poets

Mustafa ÇINAR

Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
mustafa_vidyen@hotmail.com

Öz

Cahiliye döneminden itibaren toplumun yaşantısıyla yakından alakalı olan ahlaksızlık, zındıklık, ciddiyetsizlik başta olmak üzere insanın yapmış olduğu herhangi bir şeye pek fazla aldırış etmemesi, utanç veya hayâ duymaması gibi konuları içeren mucûn şiirleri Arap yarımadasında yaşayan şairlerin çoğunun şiirlerine konu olmuştur.

Çalışmada, Arap Edebiyatında önemli bir yere sahip olan, şeref, örf ve adetlere zarar veren, şarap içmenin ve vasfetmenin helâllüğünün yaygınlaşmaya başladığı bir ortamda ortaya çıkan ve adına mucûn denilen şiirler incelenmiştir. Bu alanda öne çıkan ve zındıklıkla itham edilen bazı şairlerin mucûn şiirleriyle ilgili söylemiş oldukları şiirler hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap, İslam, Asır, Emevî, Abbâsî, Edebiyat, şiir, şair, şeref, zındık, şarap ve mucûn

Abstract

Since the pre-Islamic Age of Ignorance, obscene poems which deal with immorality, atheism, frivolity, not feeling self conscious and not being ashamed of the wrongdoings were discussed by many poets living in Arabian Peninsula.

In this study obscene poems which occurred in a period in which drinking wine was legitimated. Obscene poems gave harm to honour and common laws which had great importance in Arabic Literature. Brief information was given about poems and the words of some popular poets in that type of poetry who were also known as being atheist.

Keywords: Arabic, Islam, Century, Emevi, Abbasid, Literature, Poetry, Poet, Honour, Atheist, Wine and Obscenity

Giriş

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için mucûn kelimesinin taşıdığı anlama bakmakta fayda vardır. Arapça sözlüklerde; müstehcen لَهْوِيَّات el-lehviyyât şiirleri için kullanılan mucûn kelimesinin çoğulu الْمُجَان el-

mûccân, tekili ise **المَجْن** el-mâcin'dir.¹ Kelimenin kökü ve taşıdığı mânâlar hakkında çeşitli görüş ve tahminler ortaya atılmıştır. Buna göre Arap dil âlimleri **mucûn** kelimesinin anlamını, “ insanın yapmış olduğu ahlaksızlığa, şerefsizliğe veya herhangi bir şeye pek fazla aldırış etmemesi, utanç ve hayâ duymaması” şeklinde tarif etmişlerdir. Bazı dilbilimcileri de, ufak farklılıklarla laubali davranarak konuşup, karşıdakileri ciddiye almaya-rak onlarla sınırsız şakalaşmak olarak tanımlamışlardır.²

Diğer konularda olduğu gibi, müstehcenliği, ahlâksızlığı ve ciddiyetsizliği konu edinen şiirlerde, câhiliye döneminden itibaren toplumun yaşantısının bir parçası hâline gelmiş olup, varlığını günden güne arttırarak sürdürmüştür. Arap edebiyatı tarihi ile ilgili kaynakları incelediğimizde, **mucûn** şiirinin, câhiliye dönemi meşhur şâirlerinden el-Â'sâ'nın şiirlerinde görmek mümkündür. Bir tabiat aşığı olan şair, akşam vakti rüzgârın ve nesimin yardımıyla etrafa misk kokular yayan bahçenin, güllerinin ve çiçeklerinin kokusuyla, sevgiliden yayılan koku karşılaştırıldığında sevgilinin kokusunun daha güzel ve daha hoş olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla şair bu duygularını aşağıdaki beyitlerinde çok güzel dile getirmiştir (Basît)

ما روضة من رياض الحزن معشبة خضراء جاد عليها مسبل مطر
يضا حلك الشمس منها كوكب شرق مؤزر بعيم الثبت مكتهل
يؤماً بأطيب منها نشر رائة ولا بأحسن منها إدنا آل صل

“Üzerine bol yağmurların yağdığı yeşil otlu bahçelerden, güneşin ve yıldızların pırıl pırıl parladığın her türlü bitki ile donatılmış bahçelerden hiç biri akşam vakitleri yaklaştığında güzel koku saçma bakımından sevgiliden

¹Daha geniş bilgi için bkz. Tahir Ahmed ez-Zâvî, 1378-1959: **Tertîbu'l-Kâmusu'l-Muhît** ('Alâ Tarikati'l-Misbâhi'l-Münîr ve Esâsi'l-Belâğa), I-IV, İkinci, Baskı, İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhü, Libye, c. IV, s. 207; Ayrıca bkz. Nedim ve Usâme Maraşlı, 1975, **es-Sihhâh fi'l-Lûğati ve'l-'Ulûm (mu'cem vesît)**, Dâru'l-Hadâreti'l- Arabiyye, Beyrut, s. 1083; Bkz. Muhammed b. Ebî Bkir b. Abdülkadir er-Râzî, hazırlayan. Muhammed hâtır beg, 1340-1922, **Muhtâru's-Sihhâh**, el-Emiriyye, Kahire, s. 616; SARI, M. 1984, **el-Mevarid (Arapça-Türkçe Sözlük)**, Bahar Yayınları, Beyazıt, İstanbul, s. 1413; Ayrıca bkz. 'ATİK, A. 1976: **el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus**, Beyrut, s. 255.

²Geniş bilgi için bkz. MARAŞLI, N.U. 1975: **es-Sihâh fi'l-lga ve'l-'ulûm (Mu'cemu'l-vasît)**, Beyrut, s. 1083; ez-Zâvî (TAHİR, A.) 1378/ 1959: **Tertîbu'l-Kâmûsi'l-muhît**, I-IV, Kahire, s. 207.

etrafa yayılan kokudan daha güzel değildir.”³

Yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü gibi, el-Âşâ'nın bir tabiat şairi olmasına rağmen sevgiliyi tasvir ederken ondan etrafa yayılan kokuyu gülden ve çiçeklerden etrafa yayılan kokuya benzeterek mucûn şiirine çok güzel bir örnek vermiştir. Milâdî beşinci yüzyılın sonlarına ve altıncı yüzyılın başlarına kadar **muhdes** (yeni) Arap şiirinin babası ve ilk **mu'allaka** şairi olan İmru'û'l- Kays (ö.h.ö. 80/545)'ın da el-Âşâ kadar tabiat ve müstehcen türü şiirlerin gelişmesine büyük katkısının olduğunu söylemek mümkündür. Zira onun divanındaki bazı kasidelerinde teşbih sanatını kullanırken sevgilisi **Ummi Hüveyrise** ve cariyesi **Ummi Rabâba**'nın etrafa yaydığı o can alıcı kokuyu saba rüzgârının gül bahçesinden getirdiği karanfil kokusuna benzetirken müstehcen dolu bir tasvir yapmıştır. Şair aşağıdaki beyitlerinde bu duygularını şöyle dile getirmiştir.(Tavîl):

و جَارَتْهَا أَمَّ الرَّبَابِ بِمَا سَلَّ
نَسِيمَ الصَّبَا جَاءَتْ بِرِلَايَا الْقَرْنَفِ
كَدَا بِكَ مِنْ أَمِّ الْحَوْبِ ثَقِيلُهَا
إِذَا مَا تَصَوَّرَ الْمِسْكَ مِنْهُمَا

“Sevgilin Ümmi Hüveyrise ve cariyesi Ümmi Rabâbaya
ulaşmandaki şansın daha önce dağa ulaşmandaki şansın gibidir.”
“Yerlerinden kalktıklarında etrafa Yayılan misk koku karanfil
kokusu getiren saba rüzgârı gibidir.”⁴

Sadru'l-İslâm döneminde kayda değer bir gelişme göstermeyen Mucûn şiiri Emevîler döneminde, iyice gün ışığına çıkmıştır. Bu dönemde, pek çok eserlerin Arapçaya tercüme edildiği Hint ve Yunan felsefesinin de tesiri ile zındıklığın ve inkârcı felsefenin de yayılması müstehcen şiirin revaç bulmasına yardım eden unsurların biri olmuştur.⁵ Dolayısıyla klasik Arap şiiri geleneğinde mucûn adını ilk kez Emevîler döneminde almıştır.⁶ Bu dönemde gelişme gösteren **Hadarî**, gazelin öncülerinden olan şâir 'Omer b. Ebî Rebî'a (ölm. 101/719)⁷, **Uzrî** gazelin kapsamını genişleterek gazel

³DAYF, Ş. 1977: **el-Asru'l-Câhlî**, Kahire, s. 365; 'UTBE, A, 1981: **es-Sanavberî Şâiru't-Tabî'a**, Libya-Tunus, s. 70; Ayrıca bkz. ÇINAR, M. 1997: **Arap Şiirinde Ravdiyyât ve es-Sanavberî**, Atatürk Üniversitesi Sos.Bil.Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, s. 6-7

⁴ez-Zevzenî, Ebû Abdullah el-Hüseyin b.Ahmed b. el-Hüseyin, **tsz, Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'a**, Dâri Sâdır, Beyrut, s. 10; 'ATÎK, A. 1976: s. 255.

⁵DEMİRAYAK, K. 1998: **Abbâsî Edebiyatı Tarihi**, Erzurum, s. 100

⁶'ATÎK, A. 1976: s. 255-256

⁷DEMİRAYAK, K. 1998: s. 99; ÇİFTÇİ, F. 1999: **Endülüs'te Hilâfet Dönemi** Atatürk Üniversitesi Sos.Bil.Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, s. 43-118.

konuları içinde, kadının fizikî güzelliğinin tasvirinde **mucûnluğ**u herkesin önünde alenen işlemekten hiç çekinmemiştir. Yine bu dönemde müstehcen şiirin gelişmesinde, kendileriyle aynı dönemde yaşayan **fuhûlu's-su'arâ**'dan farklı görmek ve dinleyicilerin dikkatini üzerine çekmek maksadıyla mucûn şiiri söyleyen şâirlerin de büyük katkı sağladıklarından söz edilmektedir. Bu şâirlerin başında Iraklı Haccâc el-Bağdâdî, Ebi'r-Rakkamak lakabıyla şöhret bulan Ebû Hâmid el-Antâkî, İbn Haccâc ve İbn Sûkkere el-Hâşimî gelmektedir.⁸ Şairliğinin ilk yıllarında ciddi bir kişiliğe sahip olan İbn Sukkerî, aşağıdaki beyitlerinde dönemin sosyal hayatında ahlak dışı olarak değerlendirilecek birçok durumları olduğu gibi uzun zamandır flört ettiği ve pek çok sırrını paylaştığı adının da **Hümeýra** olduğunu söylediği bir kızın başkasıyla evlenirken düğün gecesinde gelinin duvağını açmaya çalışan damada söylediği ilginç sözleri dile getirmiştir (Basît) :

عَشْتُ خَمِيرَةَ يَوْمِ الْعُرْسِ حَاجِبَهَا بِرِيقِهَا وَاثْنَتْنِي وَهِيَ مُخْتَضِبَةٌ
فَقُلْتُ لِلزَّوْجِ : لَا يَغْرُزُكَ حُمْرَتُهَا فَإِنَّهَا الْغُفْلُ مَوْضِعَ عَلَى خَرَبَةٍ

“Hümeýra düğün gecesini (gerdek gecesini) duvağını açıp ateşli bir halde naz yapmaya başladı.”

“Bunun üzerine kocasına, onun renginin (duvağın) kırmızı oluşu seni aldatmasın çünkü o, ayıpları örten bir kilit gibidir dedim.”⁹

Abbâsiler döneminin I. yüzyılından itibaren; halife, emir ve devletin ileri gelen büyüklerinin, şiirin ve bilimin gelişmesine önem vermeleri sonucu mucûn ve ahlâksızlığı konu edinen şiirler çoğalmaya başlamıştır. Abbâsî halifelerinin ikincisi, el-Mansur (136-158 / 754- 775)'un ölümünden sonra saray hayatında zevk ve eğlence düşkünlüğü yeniden başlamış, özellikle Halife el-Mütevekkil'in döneminde, sarayda; müzik, raks, oyun ve eğlence meclisleri hızlı bir şekilde kurulmaya başlamıştır. Sayısız edebiyatçı, şâir, şarkıcı ve cariyeler bu meclislerin şarkı ve nağmeler söyleyen bülbülleri olmuşlardır. Zındıklık ve günahkârlıkla itham edilen bu şâirlerin başında Hamâd er-Râviye (ö.160/777), Hammâd 'Acred (ö. 161/778), Beşâr b. Burd (ö. 170/786) ve Ebû Nuvâs (ö. 199/814) gelmektedir.¹⁰ Bu şâirler, halife ve emirlerin eğlence kaynağı, içki meclislerinin konuşan dili haline gelmişlerdir. Dolayısıyla mucûn şiirleri de bu meclislerde zamanla yerini almaya başlamıştır. Öyleki Abbâsîler dönemi mucûn şiiri söylemeye meyilli

⁸ Geniş bilgi için Bkz. 'ATÎK, A. 1976: s. 256-257.

⁹ Bkz.YILMAZ, N. 1995: III. **Abbâsî Asrında Edebî Çevre**, Atatürk Üniversitesi Sos.Bil.Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, s. 78-81.

¹⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. ÇİFTÇİ, F. 1999: s. 118.

olan şâirler için en parlak dönem olmuştur.¹¹ Nitekim bu hususta Ebû ‘Ubeyde’nin “ Şair Beşşâr kadınlara o kadar yakındı ki onlarla ilgili her şeyi dile getirir ve onlara karşı duyduğu arzu ve isteklerini hiç gizlemezdi” dediği söylenmektedir.¹² Dolayısıyla budönem mucûn şairleri; zındıklık, sefihlik ve ahlaksızlık şiirlerin yanı sıra kadın, âile, din vb. gibi konularda mahrem olan her şeyi şiirlerinde açık açık zikretmekten kaçınmamışlardır. Şairler, söyledikleri bu tür şiirleri din ve geleneklere karşı takındıkları alaycı tavrı ilan için bir vasıta haline getirmişlerdir. Nitekim Ebû Nuvâs kendisini eleştiren bir kişiye (Basît) :

يَا مَنْ يَلُومُ عَلَى حَرِّ صَافِيَةٍ صِرَ فِي الْجَنَانِ وَدَّ غَنِيَّ أَسْكُنَ النَّارَ

“Ey, berrak şarabı eleştiren kişi, sen cennetlerde ol, bırak beni, cehennemde kalayım.”¹³ şeklindeki sözleriyle cevap vermiştir.

Yine Ebû Nuvâs kendisine hacca gitmesini tavsiye edenlere de (Basît):

وَقَائِلٍ : هَلْ تُرِيدُ الْحَجَّ ؟ قُلْتُ لَهُ نَعَمْ, إِذَا فَنَيْتَ لَدَاكَ بَعْدَ اد

“Hacca gitmek ister misin? Diyen kişiye dedim ki: Evet, Bağdâd’ın lezzetleri tükendiği zaman”¹⁴ diyerek karşılık vermiştir.

İbn Bessâm’ın kaydettiğine göre, Emevî halifelerinden el- Mustekfî Billâh en-Nâsirî (ölm. 416/ 1025)’nin ¹⁵ güzelliği ile dillere destan olan ve hilafetin yıkılışının ardından kurmuş olduğu sanat ve edebiyat kulübü meclisine topladığı edip ve şairlerle yapmış olduğu edebî atışmalarla şöhret bulan Vellâde elbisesinin bir omzuna (Vâfir):

أَنَا وَاللَّهِ أَصْلُهُ لِلْمَعَالِي وَأَمْ شَيْءٌ مِثْلِي وَأُتِيَهُ تَيْهَا

“Ben Allah’a ant olsun ki, yüceliklere yaraşırım. Kendi tarzımda yürür ve Olabildiğince çalım satarım.” Beytini, diğer omzuna da (Vâfir):

وَأَمْكِنُ عَاشِقِي مِنْ صَحْنِ خَدِّي وَأَعْطِي قُبْلَتِي مَنْ يَشْتَهِيهَا

“ Aşığuma yanağımın yüzeyinden imkân tanırım. Arzu edene de

¹¹KAZÎHA, R. 1418/1998: el-Fukâhe fi’l-edebi’l-Endelusî, Beyrut, s. 285.

¹²EMİN, A. 1351/1933: Duha’l-İslam, I-III, Beyrut, c. I., 185; Ayrıca bkz. YILMAZ, N. 1995: s. 78.

¹³Ebû NUVÂS, Divânu Ebî Nuvâs, Beyrut, tsz. s. 130; DEMİRAYAK, K. 1998: s. 100.

¹⁴Divânu Ebî Nuvâs, Ebî Nuvâs, trz. s. 139; DEMİRAYAK, K. 1998: s. 100

¹⁵FERHÂT, Y. 1415-1994: Divân İbn Zeydun, Dârü’l-Kuttâbu’l-Arabî, Beyrut, s. 14; İbn Zeydûn, 1999: Er-Risâletu’l-Hezliyye (Alaycı Hiciv Mektubu), Çevri ve Notlar, DEMİRAYAK, K. Erzurum, s. 6-7.

Öpücüğümü veririm.”¹⁶ Beytini yazmıştır.

Görüldüğü gibi Vellâde güzelliğini her fırsatta ön plana çıkararak kullanmıştır. Yine bu meclisin müdavimlerinden biri olan ve siyasi şöhretin zirvesine ulaşan oda diğer devlet ricali gibi Vellâde’ye âşık olan İbn Zeydûn ile arasındaki bu yakınlaşma aşka dönüşmüştür. Aralarında mektuplaşmalar ve karşılıklı kasideler söylemişlerdir. Vellâde, sevgilisiyle ilk buluşmasında; gece karanlığı bütün ayıp ve sırları gizlemektedir diyerek, içi işve ve aşk dolu aşağıdaki beyti yazmış ve onunla gecenin karanlığında buluşmak istemiştir (Tavîl) :

تَرَقَّبْتُ إِذَا جَنَّ الظُّلَامُ زِيَارَتِي فَأَنْتِ رَأَيْتِ اللَّيْلَ أَكْتُتِ الْمَسْرَ

“ *Karanlık bastırıldığında bekle ziyaretimi. Zirâ gördüm gecenin sırrı daha iyi sakladığını.*”¹⁷

Lüks hayata duyulan özlemin tabîî bir sonucu olarak, dinî duyguların giderek zayıflamaya başlamasıyla yaşam koşulları da değişen, Abbasiler döneminde gelişme gösteren mucûn şiirleri, Endülüs Emeviler döneminde aynı gelişmeyi göstermemiştir. Zira bu dönemde Müslümanların Hristiyan birlikleriyle sürekli savaş hâlinde olmaları, fetih ordusuyla birlikte Endülüs’e gelen yeni medeniyetin yayılma eğilimi içine girmesi; İslâm ruhunun ve dinî duyguların her şeyin üstünde tutulması, din adamlarının toplum ve yöneticilerin üzerlerindeki ağırlığının giderek artmasının etkisi büyük olmuştur. Yine dinî meselelerde ihmal ve kusurları görülen hükümdarların İslâmiyeti temsil konumunda olan saraylara girmeleri engellenerek, işgal ettikleri makamdan azledilip sürgüne gönderilmeleri için yemin eden halkın da bu tür şiirin gelişmemesinde büyük rolü olmuştur.¹⁸

Ancak Endülüs Emevî hilâfetinin sonlarına doğru özellikle de Hâcib el-Mansûr b. Ebî Âmir (ölm. 392/1002)¹⁹’in döneminde meydana gelen iç çekişmeler sonucu baş gösteren düşünce ve görüş ayrılıkları; zevk ve sefanın

¹⁶Konuyla ilgili geniş bilgi ve şiirler için bkz.İbn Bessâm (Ebu’l-Hasan Ali eş-Şenterîni), 1399/1979: *ez-Zehîra fî mehâsinî ehli’l-cezîra, I-VIII*, nşr. İHSAN, A. Beyrut, c. I, s. 429-430; Ayrıca bkz. İbn Zeydûn, 1999: s. 6-7

¹⁷FERHAT, Y. 1415-1994: s. 14; YANIK (Nevzat), 2000: *İbn Zeydun, Hayatı-Edebî kişiliği ve Eserleri*, Erzurum, s.7- 8

¹⁸Bkz. ‘ATÎK, A. 1976: s. 257-258

¹⁹İbn ‘Îzâr el-Merrâkuşî, 1983: *el-Beyânu’l-muğrib fî ahhâri’l-Endelus ve’l-Mağrib, I-IV*, nşr. G.S.Colin, E.L.Provençal, Beyrut, II, s. 158; İbn’l-Abbâr (Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b.Ebî Bekr el-Kudâ’î), 1985: *el-Hulletu’s-siyerâ, I-II*, nşr. Huseyin Mûnis, Kahire, s. 198; Gomez (Emilio Garcia), 1952: *eş-Şi’ru’l-Endelusî-bahs fî tetavvurih ve hasâ’isih*, çev. Huseyin Mûnis, Kahire, s. 14.

hâkim olduğu eğlence meclislerinde yaşanan siyasî olayların tasviri biçimine dönüşmüştür. Kötü yönetim sonucu parçalanmaya yüz tutan bu toplum, kendini içki ve eğlenceye vererek, müstehcen şiirin tekrar canlılık kazanmasında oldukça etkili olmuştur.²⁰

İbn Bessâm (ölm. 542/1147); **ez-Zehîra** adlı eserinin muhtelif sayfalarında, Hâcib el-Mansur'un, dostu ve vezîri şâir Ebû Âmir Ahmed b. 'Abdumelik b. Şuheyd el-Endülüsî'nin de (382/ 992 – 426/ 103)²¹ aralarında bulunmasını istediği bütün dostlarının bir araya gelmelerini emretmişti. O gün daha önce benzerine hiç rastlanılmayan içkili ve şarkılı bir eğlence düzenlenmişti. Herkesin sarhoşluktan ayakta duramaz halde olmalarına rağmen raks etmeye başladıklarında, hastalığından dolayı namazı oturarak kılan 'Abdumelik b. Şuheyd'in de, vezîr 'Abdullâh b. Ayaş'a dayanarak raks etmesi, emîrin dikkatini çekmiş ve şâire; "*Hay Allâh iyiliğini versin, namazı oturduğun yerde kılariken, ayakta dans ediyorsun*" demiştir. Emirin bu sözünü işiten İbn Şuheyd, kendisini küçük düşürmeye çalışan el-Mansur'u kastederek irticâlen söylediği beyitleri bu dönemde mucûn şiirinin ne derece revaçta olduğunu göstermektedir. Bu şiirlerin bazı beyitleri şöyledir (Remel):

هَآكْ شَيْخٌ قَادَهُ عَذْرُ لَكَ	قَامَ فِي رَقَصَتِهِ مُسْتَهْلِكَا
لَمْ يُطِيقْ يَرْ قُصُّهَا مُسْتَهْتِكَا	فَأُتْنِي يَرْ قُصُّهَا مُسْتَهْتِكَا
طُرِبَ اللَّهْوُ وَقَدْ حُقَّ لَهُ	قَامَ مِنْ طَيْبٍ يُنَاغِي مَلِكَا
فَهَقَّهَ الْأَبْرِيْقُ مَيِّ ضَحِكَا	وَرَأَى رِ عَشَّةَ رَجُلِي قَبِكَا

"İşte sana mazeretini bildiren ve zorla raks eden bir ihtiyar."

"Kendi kendine raks etmeye derman kalmamışta, başkalarına dayanarak raksını sürdürüyor."

"Eğlence çalgıları çalmaya başladığında, sarhoşluktan ayağa kalkan bir kral raks etmeye başladı."

"Şarâp testisi benim durumuma kahkaha atarak gülmüştü. Bacağımın titrediğini gördüğünde ise ağladı."²²

Edebiyat tarihiyle ilgili kaynaklarda Hâcib el-Mansûrla vezir Ebû Mervân

²⁰Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. HEYKEL, A. 1985: **el-Edebu'l-Endelüsî mine' l-Fetih ilâ skûti'l-hilâfe**, Kahire, s. 274.

²¹Hayatı için bkz. ÂSÎ, M. 1970: **eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endülüs**, Beyrut, s. 73-75.

²²Konuyla ilgili geniş bilgi ve şiirlerin tamamı için bkz. İBN, B. (Ebu'l-Hasan Ali eş-Şenterîni), 1399-1979: **ez-Zehîra fimehâsi ehli'l-cezîra, I-VIII**, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut, I, s. 191-210; KAZÎHA, R. 1418/1998: **el-Fukâhe fi'l-edebi'l-Endelüsî**, s. 111-112; İhsân Abbâs, 1978: **Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî-'asru siyâdet Kurtuba**, Beyrut, s. 216 vd.

Abdûlmelik b. Şuheyd arasında meşhur esir cariyeler olayı gerçekleştiği bilinmektedir Rivayete göre Hâcip el-Mansûr, yaşı bir hayli ilerlemiş olan b. Şuheyd'in katılmadığı savaşlardan birinde elinde sayıları oldukça fazla ve güzel olan cariyelerle dönmüştü. Bunu haber alan şair, Hâcip el-Mansûrdan kendisine o güzellerden birkaç tane göndermesini aşağıdaki beyitleri de yazarak istemiştir (Hafif) :

أَنَا شَيْخٌ وَالشَّيْخُ يَهُوَى الصَّبَا يَا قَبْنِي أَقْنِيكَ كُلَّ الرَّزَايَا
وَرَسُولُ إِلَهٍ أَسْهَمَ فِي الْفِيءِ لِمَنْ لَمْ يَحْتَ فِيهِ الْمَطَايَا

“Ben yaşlı bir insanım, yaşlı insan özlem duyar, (bunu) kendimi her türlü sıkıntılardan korumak için (istiyorum).”

“Tanrı’nın elçisi, (Resulullâh) savaşa katılmayanlara da ganimetten pay vermiştir.”²³

İbn Şuheydin içi müstehcen dolu şiirlerini okuduktan sonra hafif gülümseyen Hâcip el-Mansûr etrafındaki şaire, esirlerinden en genç ve en güzel olanlarından üç cariye hazırlatmış ve aşağıdaki beyitleri de yazarak göndermişti (Hafif) :

قَدْ بَعَثْنَا بِهَا كَشَمْسِ النَّهَارِ فِي ثَلَاثٍ مِنَ الْمَهَا أَثَارِ
وَأَمَّا نَحْنُ بِعُذْرَةِ الْبُكَرِ إِنْ كُنْ تَ تُرْجَى بَوَادِرِ الْأَعْدَارِ
فَأَجْهَدُ وَابْتَدِرُ فَإِنَّكَ شَيْخٌ قَدْ جَلَّ لَيْلُهُ بِيَاضِ النَّهَارِ

“Gündüzün güneşi gibi bakire incilerden üç tane gönderdik.”

“Seni onların bekâretiyle imtihan ettik. Eğer kendine güveniyor isen.”

“Çok çalış, gayret göster, sen ihtiyarsın günün ışıkları da gecenin karanlığını yok ediyor.”²⁴

Endülüs Emevî devletinin yıkılışının ardından, Kurtuba’nın dışındaki şehirlerde yaşayan pek çok nüfuz sahibinin bağımsızlığını ilân etmesinden kısa bir süre sonra kendi aralarında başlayan ve kıyasıya devam eden savaşlardan iyice bunalan halk, eğlence meclislerinde teselli ararken bu meclislerin ana temasını oluşturan gazel ve mucûn şiirlerinde bir hareketlilik başlamıştır. Her konuda olduğu gibi, şiir konusunda da Emevî halîfelerini taklit eden **Mulûku’t-Tavâ’if** sultanları; saray kapılarını edebiyatçı, şâir, şarkıcı ve çalgıcılara açmışlardır. Böylece halka karşı yitirmekte oldukları güveni, onları bu meclislere çekerek tekrar kazanmaya çalışmışlardır.

²³el-Makkarî (Ahmed b. Muhammed), *Nefhu’t-tîb min ğusni’l-Endelusi’r-ratîb*, 1408/1988: **I-VIII**, ner. İhsan Abbas, Beyrut, c. I, s. 400; Ayrıca bkz. ÇİFTÇİ, F. 1999: s. 120-121.

²⁴Geniş bilgi ve şiirlerin devamı için bkz. **el-Makkerî (Ahmed b.Muhammed)**, 1408/1988: c. I, s. 401; Ayrıca bkz. ÇİFTÇİ, F. 1999: s. 121

Dolayısıyla zevk ve eğlence düşkünlüğü yeniden başlamış, bolluk ve bereket devri açılmıştır. Kendini içkiye ve eğlenceye veren bu toplumda; din, örf ve adetlere aykırı her türlü günahı mubah sayan şâirler de şiir konularını; içkinin, şarkının ve eğlencenin doruğa ulaştığı bu meclislerden seçmeye başlamışlardır.²⁵

Mizah ve güldürü şiirlerinin ustalıkla işlendiği eğlence ve oyun meclislerinin mucûn şiirinin ana kaynağını oluşturduğunu iddia eden edebiyat tenkitçileri, Mulûku't-Tavâ'if döneminde yetişen mucûn şâirleri, doğudan, Endülüs'e taşınan, İbn Haccâc el-Bağdâdî'nin, Ebi'r-Rakkamak'ın ve İbnu's-Sûkkere'nin, konuyla ilgili kaleme aldıkları kitaplar başta olmak üzere, el-Câhız (ölm. 255/869)²⁶ın **el-Beyân ve't-Tebyîn**, İbn Kuteybe (ölm. 276/889)²⁷'nin **'Uyunu'l-Ahbâr** ve İbn Cevzî'nin **Ahbârü'l-Hamgâ ve'l-Mugaffelîn** adlı eserlerinden de büyük ölçüde faydalanmışlardır.²⁸

Çeşitli etnik unsurlardan oluşan Endülüs toplumunda giderek yaygınlık kazanan mizah, güldürü ve mucûn şiirleri, halîfe ve emirler arasında da yayılmaya başlamıştır. Bunun en bariz örneğini Mulûku't-Tavâ'if hükümdarlarından el-Mu'temid b. 'Abbâd (ölm. 484/1091)²⁹'da görmekteyiz. İbn Sa'îd'in, *el-muğrib fî hule'l-Mağrib* adlı eserinden aktarılan bir rivayete göre; dünya işlerinden iyice bunalan hükümdar İbn 'Abbâd, yanına vezîri şâir İbn 'Ammâr'ı da alarak İşbiliyye'nin önde gelen güldürü ustalarından birinin kapısına gider. Geç saatlerde kapıyı çalar. İçeriden *"Kim o?"* diye bir ses gelir. Bunun üzerine İbn 'Abbâd, *"Şu fitili*

²⁵Bkz. 'ATÎK, A. 1976: s. 258

²⁶Daha geniş bilgi için bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî (Ebû Bekr Ahmed b.Ali), **trz. Târihu Bağdâd**, I-XIV, Beyrut, c. XII, s. 214 vd; İbn Hallikân (Ebu'l-Abbâs Ahmed), 1994: **Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'i'z-zamân, I-VIII**, nşr. ABBAS, İ. Beyrut, c. III, s. 470-475; el-Câhiz (Ebû Osman'Amr b.Bahr), **tsz. el-Beyân ve't-tebyîn, I-IV**, nşr. Abdusselâm Muhammed Harun, Beyrut, c. III, s. 29-30; DAYF, Ş. **el-'Asru'l-Abbâsiyyi's-sânî**, Dâru'l-Maârif, Beyrut, s. 588.

²⁷FERRUH, U. 1984: **Târihu'l-Edebi'l-'Arabî, I-VI**, Beyrut, c. II, s.37; İbn Kuteybe (Ebû Abdillâh Müslim b. Kuteybe), 1983: **eş-Şi'ru ve's-su'arâ, I-II**, Beyrut, s. 63; Ayrıca bkz. 'ATÎK, A. 1976: s. 265.

²⁸Bkz. 'ATÎK, A. 1976: s. 256 -257.

²⁹Hayatı ve şiirleri hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Bessâm (Ebu'l-Hasan Ali eş-Şenterînî, 1399-1979: **ez-Zehîra fimehâsi ehli'l-cezîra, I-VIII**, nşr. İhsân Abbâs, c. II, s. 41 vd; İbn H akan (el-Fetih b.Muhammed b. Ubeydullâh el-Kaysî el-İşbîlî), 1989: **Kalâ'idu'l-'ikyân ve mehâsinu'l-a'yân, I-IV**, nşr. Huseyin Yusuf Haryûş, Ürdün, c. I, s. 40; Ayrıca Bkz. 1985: **el-Hulletu's-siyerâ, I-II**, c II, s. 52; el-Merrâkuşî (Abdolvâhid), 1368/1949: **el-mu'cib fî telhîs-i ahbârî'l-Mağrib**, nşr. Muhammed Sa'îd el-'Uryân ve Muhammed el-Arabî el-Âlemî, Kahire, s. 158.

yakmanı isteyen bir insandır.” “Yemin ederim ki bu saatte kapıyı çalan İbn ‘Abbâd dahi olsa açmam” diye cevap veren ev sahibine, “İşte o İbn ‘Abbâd benim” dediğinde, “Öyleyse sen bin tokadı hak ettin” cevabını alan hükümdar gülmekten yerlere yatar ve vezîrine “Haydi bu kadar yeter, ağzı bozuk olan bu adamın sözleri fiiliyata geçmeden önce buradan uzaklaşalım” der ve oradan ayrılırlar. Adamın konuşmalarından oldukça memnun kaldığını ve az da olsa gülme fırsatı bulduğunu söyleyen İbn ‘Abbâd ertesi gün onu ödüllendirmek maksadıyla adamlarının biriyle gönderdiği bin dirhemün üzerine, bu dün geceki tokadın bedeli olan bin dirhemdir diye yazmıştır.³⁰ Bu hikaye mucûn ve mizahın, dahili çekişmelerden iyice bunalan Endülüs halkı arasında ne derece yaygın olduğunu göstermektedir. Zîrâ, yoğun işlerini ve sorumluluklarını bir kenara bırakarak gecenin bir vaktinde çıkıp kendini eğlenceye veren İbn ‘Abbâd’a hükümdarlık heybetinden bir şey kaybettirmemiş, aksine onun da bir insan olarak eğlenme hakkına sahip olduğunu açıkça göstermiştir.

Muhammed b. el-Milh ile oğlu Ebi’l-Kâsım arasında geçen şiirli diyalogu bizlere aktarırken, güldürdüğü kadar düşünceye de sevk etmektedir. Diyalog şöyle gelişir: Oğul Ebi’l-Kâsım, babasının daha küçük yaştan itibaren kendi terbiye ve eğitimiyle ilgilenmesine, kendisini sürekli alim, edip ve şâirlerin katıldıkları meclislere götürmesine rağmen; onun sürekli içkili, kadınlı eğlence meclislerine giderek buralarda sabahlara kadar eğlenmesine gönlü bir türlü razı olmayan babasının baskısından kurtulup özgürce yaşamak için çareyi İşbîliyye’ye kaçmakta bulmuştur. Burada kendisine uygun olmayan, eğlence meclislerinde para karşılığı şarkı söyleyip tef çalan bir kadınla evlendiğini ve oğlunun da karısıyla beraber tef çaldığını öğrenen baba, böyle bir evladın babası olmaktan utanç duyduğunu dile getirdiği şu beyitleri yazarak oğluna göndermiştir (Basît):

يَا سُخْنَةَ الْعَيْنِ يَا بُنَيَّ لَيْتَكَ مَا كُنْتَ لِي بُنَيَّ
أَبْكَيْتَ عَيْنِي أَطَلْتُ حُزْنَ نِي أَمَتٌ ذُرِّي وَكَانَ حَيَّا
فَالْيَوْمَ أَبْكِيكَ مِلءَ عَيْنِي إِنْ كَانَ يُغْنِي الْبُكَاءُ شَيْئاً

“Gözümün nuru ey oğlum! Keşke benim oğlum olmasaydın.”

“Gözümü ağlattın, üzüntümü uzattın yaşayan şanımlı öl

“Bugün sana gözümün dolusu ağlıyorum eğer ağlamak bir fayda verirse”³¹

³⁰Hikaye için bkz. KAZÎHA, R. 1418/1998: s. 97.

³¹Hikayenin tamamı için bkz. el-Makkerî (Ahmed b.Muhammed), 1408/1988: Nefhu’t-tîb min ğusni’l-Endelusi’r-ratîb, I-VIII, nşr.İhsan Abbâs, Beyrut, c. IV,

Babasının içerisi sitem ve nedamet dolu şiirini okuyan oğul Ebi'l-Kâsım; içine düşmüş olduğu kötü durumun tek sorumlusunun babasının olduğunu ifade ettiği ve cevâbî nitelik taşıyan şu beyitleri yazarak babasına göndermiştir. (Basît):

يَا لَا تَيْمَ الصَّبِّ فِي التَّصَابِي مَا عَنْكَ يُغْنِي الْبَكَاءُ شَيْئاً
وَقُلْتُ هَذَا قَصِيرٌ عُمْرٍ فَأَرْبَحُ مِنَ الدَّهْرِ مَا تَهَيَّأَ
قَدْ كُنْتُ أَرْجُو الْمَتَابَ مِمَّا قُتِنْتُ جَهْلًا بِهِ وَغَيَا
لَوْلَا ثَلَاثُ شُيُوخٍ سُوءٍ أَنْتَ وَابْنُ لَيْسَ وَالْخُمَيَا

“Ey aşka düşen aşığı kınayan, ağlamanın sana bir yararı olmaz.”

“Bu kısa bir ömürdür, öyleyse dünyanın sunduğu nimetlerden faydalanmaya bak dedim.”

“Cahillikle ve bilmeyerek içine düştüğüm bu illetten dönmeyi ümit ediyordum.

“Üç kötülük yaşlısı olmasa: sen, iblîs ve şarâp.”³²

Yukarıda verilen iki şiirden birincisinde baba Ebî Bekr Muhammed b. el-Milh'in öyle bir evladının olduğu için utancından toplum içine çıkamaz hâle geldiğini düşündükçe ağlamaya başladığını, fakat bundan sonra ağlamanın ve pişmanlık duymanın bir fayda vermeyeceğini dile getirmiştir. İkinci şiirde ise kendisinin içinde bulunduğu bu kötü durumun tek sorumlusunun babasının olduğunu söyleyen oğul Ebi'l-Kâsım, onu, bütün kötülüklerin kaynağı olan, iblîs ve şarâp ikilisinin üçüncü ortağı olarak göstermiştir.

Mulûku't-Tavâ'if döneminden daha sonra da Murâbıtlar döneminde, zındıklık ve dinle alay etme derecesine varacak kadar gelişme gösteren mucûn şiirinin bir diğer özelliği de; bu türün, hiciv şiirleriyle birlikte meczedilerek işlenmesidir. Bunun en bariz örneğini, İbnu'l-Ebyâd'ın şâir dostu Ebî Bekr Muhammed b. Zûhr el-Endelusî (ölm. 595/1198)³³ hakkında söylediği ve mucûnla hicvi bir arada işlediği beyitlerinde görmekteyiz (Basît):

s. 148-149; FERRUH Umer, 1984: *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, I-VI*, c. V, s. 71-72; KAZÎHA, R. 1418/1998: s. 118.

³²KAZÎHA, R. 1418/1998: s. 118-119.

³³Hayatı ve şiirleri için bkz. İbn Sa'îd el-Mağribî (Ali b. Musa), 1978: *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, nşr. Şevkî Dayf, I-II, Kahire, c. I, s. 271; el-Merrâkuşî (Abdulvâhid), 1368/1949: *el-mu'cib fi telhîs-i ahhârî'l-Mağ*, s. 158; Şevkî Dayf, 1983: *'Asru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)*, Kahire, s. 160-163.

قُلْ لِلْوَبَا أَنْتَ وَابْنُ زُهْرٍ تَجَاوَزْتُمَا الْحَدَّ فِي النَّكَايَةِ
تَرَفَقَا بِالْوَرِيِّ قَلِيلًا قَوَا حِدًّا مِنْكُمَا كِفَايَةً

“Vebâya deki: sen ve İbn Zûhr, düşmanca davranmakta haddinizi aştınız.”

“İnsanlara biraz iyi davranın, çünkü ikinizden biriniz yeter.”³⁴

Yine şâir İbnu'l-Ebyâd, aşağıdaki beyitlerinde, kendinin çok yakında hükümdarlık tahtına oturacağını iddia eden bir şahsı alaycı bir tavırla: “Ey Emîra'l-mu'minîn! Şu ihtiyarın hoş ve tatlı nasihatlarına kulak ver” diye başladığı sözünü şöyle sürdürmüştür: “Hayâlini kurmaya çalıştığın, üzerine bugün gururlanarak oturduğun o tahtın yapımında kullanılan hurma ağacının bir gün seni asmak için de kullanılacağını düşündüğümde ağlıyor, peşinde koştuğun basît emellerini gördüğümde de gülüyorum” diyerek başladığı şiirlerinde onu alaycı bir üslûpla hicvetmiştir. (Vâfir):

أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ نِدَاءُ شَيْخٍ أَمَّا ذَلِكَ مِنْ نَائِحَةِ الْطَائِفَةِ
تَحَفُّظُ نَ يُكُونُ الْحَدُّغُ يَوْمًا سَرِيرًا مِنْ سِرِّتِكَ الْمُتَنَفِّهِ
أَفَكَّرَ فِيكَ مَصْلُوبًا فَأُنْكِي وَتَضْحَكُنِي أَمَا نَيْكَ السَّخِيفَةِ

“Ey mü'minlerin emîri, bu seni hoş öğütlerinden faydalandıran bir yaşlının çağrısıdır.”

“Birgün hurma dallarının senin yumuşak tahtlarının yerine geçeceğini aklından çıkarma.”

“Seni asılmış olarak düşünüp ağlıyorum, saçma arzuların ise beni güldürüyor.”³⁵

Sonuç

Özetlemek gerekirse; câhiliye döneminden itibaren toplumun yaşantısıyla yakından alakalı olan ahlaksızlık, zındıklık, ciddiyetsizlik başta olmak üzere insanın yapmış olduğu herhangi bir şeye pek fazla aldırış etmemesi, utanç veya hayâ duymaması gibi konuları içeren mucûn şiirleri Arap yarmadasında yaşayan hemen hemen bütün şâirlerinin şiirlerine konu olarak eğlence meclislerini süslemeye devam etmiştir. Dinî duyguların daha ağır bastığı Emevîler döneminde bile açık saçık gazel şiirlerinin bulunduğunu belirten Ahmed Emin, ancak onların fücurlarının yaşamlarında

³⁴Şiirin tamamı için bkz. İbn Hallikân, (Ebû'l-Abbâs Ahmed), 1994: **Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'i ebnâ'i'z-zamân, I-VIII**, nşr. İhsan Abbâs, Beyrut, c. I, s. 14; Michel Âsî, 1970: s. 109; et-Tabbâ (Abdullah Enîs), 1986: **el-Kutûfu'l-yâni'a min simâri'l-cenneti'l-Endelussiyeti'd-dâniye**, Beyrut, s. 219.

³⁵ İbn Hallikân (Ebu'l-Abbâs Ahmed), 1994: **Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'i'z-zamân, I-VIII**, c. V, s. 12; 'ATÎK, A. 1976: s. 263

olduğu gibi, lafız ve manalarında da basit ve yüzeysel olduğunu ifade etmektedir. Bunların yanında Beşşâr b. Burd, Muslim b. el-Velîd ve Ebû Nuvâs'ın vasıftaki fücûrunun daha kapsamlı, şehvetin her yönünü muhtevî ve en çirkin mana için en çirkin lafzı seçtiklerini ifade etmiştir. İslâmî fetihlerle birlikte medeniyetin gelişip yayılmaya başladığı dönem olarak kabul edilen Abbâsîler döneminde, şâirlerin hayal güçlerinin gelişmesi, şiirde manaların kapsamının genişlemesi, halkın bolluk ve refah içinde yaşamaları eğlence meclislerinin çoğalmasına dolayısıyla da mucûn şiirlerinin yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Endülüs Emevîler döneminde tam bir durgunluk içine giren mucûn şiiri, Mulûku't-Tavâ'if ve daha sonra Murâbitlar döneminde, İbn Cehver ve İbn 'Abbâd gibi hükümdarların da zaman zaman katıldıkları ve müstehcenliğin doruk noktasına çıktığı eğlence meclislerinde yaygınlığı nedeniyle mucûn ve lehviyyât olarak da adlandırılan müstehcen şiirlerin Endülüs'te gelişmesi sıklıkla görülen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- ÂSÎ, M. 1970: **eş-Şi'r ve'l-bî'e fi'l-Endülüs**, Beyrut.
- 'ATÎK, A. 1976: **el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Endelus**, Beyrut.
- ÇINAR, M. 1997: **Arap Şiirinde Ravdiyyât ve es-Sanavberî**, Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- ÇİFTÇİ, F. 1999: **Endülüs'te Hilâfet Dönemi** Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- DAYF, Ş. **el-'Asru'l-Abbâsiyyi's-sânî**, Dâru'l-Maârif, Beyrut.
- DAYF, Ş. 1977: **el-Asru'l-Câhlî**, Kahire.
- DEMİRAYAK, K. 1998: **Abbâsî Edebiyatı Tarihi**, Erzurum.
- Ebû NUVÂS, **Divânu Ebî Nuvâs**, Beyrut, tsz.
- el-BÂBÎ el-HALEBÎ, İSA ve Şürekâhü, Libye, c. IV.
- el-CÂHİZ (Ebû Osman'Amr b.Bahr), **tsz. el-Beyân ve't-tebyîn, I-IV**, (nşr. Abdusselâm Muhammed Harun), Beyrut, c. III.
- el-HATÎB el-BAĞDÂDÎ (Ebû Bekr Ahmed b.Ali), **trz. Târihu Bağdâd, I-XIV**, Beyrut, c. XII.
- el-MAKKARÎ (Ahmed b. Muhammed), **Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelusi'r-ratîb**, 1408/1988: **I-VIII**, (neş. İhsan Abbas), Beyrut, c. I.
- el-MAKKERÎ (Ahmed b. Muhammed), 1408/1988: **Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelusi'r-ratîb, I-VIII**, (nşr. İhsan Abbâs), Beyrut, c. IV.
- el-MERRÂKUŞÎ (Abdulvâhid), 1368/1949: **el-mu'cib fi telhîs-i ahhârî'l-Mağrib**, nşr. Muhammed Sa'îd el-'Uryân ve Muhammed el-Arabî el-Âlemî, Kahire.
- el-MERRÂKUŞÎ (Abdulvâhid), 1368/1949: **el-mu'cib fi telhîs-i ahhârî'l-Mağ.**
- EMİN, A. 1351/1933: **Duha'l-İslam, I-III**, Beyrut, c. I.
- er-RÂZÎ, MUHAMMED b. EBÎ BKİR b. ABDÜLKADİR (hazırlayan. Muhammed hâtır beg), 1340-1922: **Muhtâru's-Sihhâh**, el-Emiriyye, Kahire.
- et-TABBÂ (Abdullah Enîs), 1986: **el-Kutûfu'l-yâni'a min simâri'l-cenneti'l-**

- Endelussiyeti'd-dâniye**, Beyrut.
- ez-ZÂVÎ, TAHİR AHMED 1378-1959: **Tertîbu'l-Kâmusu'l-Muhît ('Alâ Tarikati'l-Misbâhi'l-Münîr ve Esâsi'l-Belâğa)**, I-IV, İkinci, Baskı, ez-ZEVZENÎ, Ebû Abdullah el-Hüseyn b.Ahmed b. el-Hüseyn, tsz, **Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'a**, Dâri Sâdır, Beyrut.
- FERHÂT, Y. 1415-1994: **Divân İbn Zeydun**, Dârû'l-Kuttâbu'l-Arabî, Beyrut.
- FERRUH, U. 1984: **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, I-VI**, Beyrut.
- GOMEZ, E. G. 1952: **eş-Şi'ru'l-Endelusî-bahs fî tetavvurih ve hasâ'isih**, (çev. Huseyin Mûnis), Kahire.
- HEYKEL, A. 1985: **el-Edebu'l-Endelusî mine' l-Fetih ilâ skûti'l-hilâfe**, Kahire.
- İbn 'İZÂR el-MERRÂKUŞÎ, 1983: **el-Beyânu'l-muğrib fî ahhârî'l-Endelus ve'l-Mağrib, I-IV**, (nşr. G.S.Colin, E.L.Provençal), Beyrut.
- İbn BESSÂM (Ebu'l-Hasan Ali eş-Şenterîni), 1399/1979: **ez-Zehîra fî mehâsinî ehli'l-cezîra, I-VIII**, (nşr. İHSAN), A. Beyrut.
- İbn HAKAN (el-Fetih b.Muhammed b.'Ubeydullâh el-Kaysî el-İşbîlî), 1989: **Kalâ'idu'l-'ikyân ve mehâsinu'l-a'yân, I-IV**, (nşr. Huseyin Yusuf Haryûş), Ürdün, c. I.
- İbn HALLİKÂN (Ebu'l-Abbâs Ahmed), 1994: **Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'i'z-zamân, I-VIII**, (nşr. İ. Abbas), Beyrut.
- İbn KUTEYBE (Ebû Abdillâh Müslim b. Kuteybe), 1983: **eş-Şi'ru ve's-şu'arâ, I-II**, Beyrut.
- İbn SA'ÎD el-MAĞRİBÎ (Ali b. Musa), 1978: **el-Muğrib fî hule'l-Mağrib**, (nşr. Şevkî Dayf), I-II, Kahire, c. I.
- İbn ZEYDÛN, 1999: **Er-Risâletu'l-Hezliyye (Alaycı Hiciv Mektubu)**, (Çevri ve Notlar, Kenan Demirayak) Erzurum.
- İbn B. (Ebu'l-Hasan Ali eş-Şenterîni), 1399-1979: **ez-Zehîra fî mehâsi ehli'l-cezîra, I-VIII**, (nşr. İhsân Abbâs), Beyrut.
- İbn'l-ABBÂR (Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b.Ebî Bekr el-Kudâ'î), 1985: **el-Hulletu's-siyerâ, I-II**, (nşr. Huseyin Mûnis), Kahire.
- İHSÂN ABBÂS, 1978: **Târîhu'l-edebi'l-Endelusî-'asru siyâdet Kurtuba**, Beyrut.
- KAZÎHA, R. 1418/1998: **el-Fukâhe fî'l-edebi'l-Endelusî**, Beyrut.
- KAZÎHA, R. 1418/1998: **el-Fukâhe fî'l-edebi'l-Endelusî**.
- MARAŞLÎ, NEDİM VE USÂME 1975: **es-Sıhhâh fî'l-Lûğati ve'l-'Ulûm (mu'cem vesît)**, Dârû'l- Hadâreti'l- Arabiyye, Beyrut.
- SARI, M. 1984: **el-Mevarid (Arapça-Türkçe Sözlük)**, İstanbul.
- ŞEVKÎ DAYF, 1983: **'Asru'd-duvel ve'l-imârât (Endelus)**, Kahire.
- 'UTBE, A, 1981: **es-Sanavberî Şâiru't-Tabî'a**, Libya-Tunus.
- YANIK N. 2000: **İbn Zeydun, Hayatı-Edebî kişiliği ve Eserleri**, Erzurum.
- YILMAZ, N. 1995: **III. Abbâsî Asrında Edebî Çevre**, Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.